

Şahida BEYLUR

Doktora Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türk-Dili ve Edebiyatı, Ankara,
Türkiye (e-mail: umpit78@mail.ru) ORCID: 0000-0002-1274-1549

**Hoca Ahmed Yesevi ve Divan-i Hikmet Hakkında Türkiye
ve Kazakistan'da Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme**

Özet

Hoca Ahmed Yesevî, Türk-İslam düşüncesinde önemli bir şahsiyettir. Bu öneminden dolayı onun tarafından söylendiği kabul edilen Hikmetler, bu Hikmetlerin dili ve günümüze tesiri hakkında çok sayıda çalışma yapılmıştır. Hoca Ahmed Yesevî'nin en önemli eseri, Türkçe şiirlerinin bir mecmuası olan Divan-ı Hikmet'tir. Divan-ı Hikmet dışında Hoca Ahmed Yesevî'ye izafe edilen çeşitli eserler de bulunmaktadır. Hoca Ahmed Yesevî hakkında yapılan ilk çalışmalar, 12. yüzyıla kadar götürülebilse de bu çalışmaların esas itibarıyla 15. yüzyıl sonrası ve özellikle de Divan-ı Hikmet'in Kazan'da, Taşkent'te ve İstanbul'da matbu basımının yapıldığı 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra artış gösterdiği görülebilir. Bu çalışmada Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatı, eserleri ve tesiri hakkında kısaca bir giriş yapıldıktan sonra literatür taraması yöntemiyle Türkiye ve Kazakistan'da yapılan çalışmalar hakkında bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Yesevi, Divan-ı Hikmet, Hikmetler, Kazakistan, Tasavvuf, Türkiye.

Şahida BEYLUR

PhD Student, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Turkish-Language and Literature,
Ankara, Turkey (e-mail: umpit78@mail.ru) ORCID: 0000-0002-1274-1549

**An Evaluation on the Studies About Khoja Ahmad Yasawi and Diwan-i
Hikmat in Turkey and Kazakhstan**

Abstract

Khoja Ahmad Yasawi is an important figure in Turkic-Islamic thought. Due to this importance, so far a great number of studies have been (and continue to be) done about Diwan-ı Hikmat, which is accepted to be said by him, the language of these Hikmah and their impact on our day. The most important work of Khoja Ahmad Yasawi is Divan-ı Hikmat, a collection of his religious poems in Turkic language. Apart from Divan-ı Hikmat, there are also various works attributed to Khoja Ahmad Yasawi. Although the first studies on Khoja Ahmad Yasawi can be traced back to the 12th century, the studies are mainly from the second half of the 19th century, when several copies of Divan al- Hikmah were printed in Kazan, Tashkent and Istanbul, can be seen to increase thereafter. In this study, after a brief introduction about the life, works and influence of Khoja Ahmad Yasawi, as using the method of literature review, an evaluation will be made about the studies carried out in Turkey and Kazakhstan with the method of literature review.

Keywords: Ahmad Yasawi, Diwan-ı Hikmat, Hikmah, Kazakistan, Sufism, Turkey.

Hoca Ahmed Yesevî'nin Hayatı, Eserleri, Türk ve İslam Dünyası İçin Önemi

Hoca Ahmed Yesevî'nin doğum yeri ile ilgili farklı görüşler bulunmakla birlikte onun, günümüz Kazakistan sınırları içerisinde yer alan Sayram kasabasında doğduğu yaygın olarak kabul edilmektedir [1, s. 7]. Hoca Ahmed Yesevî'nin babası, Yesi'nin (Türkistan) tanınmış âlimlerinden birisi olan Şeyh İbrahim'dir. Erken yaşta anne ve babasını kaybeden Ahmed Yesevî'nin bakımını bir süreliğine ablası yapmıştır. Daha sonra ise din eğitimi almak üzere Otrar'daki Arslan Bab'ın yanına gönderilmiştir. Arslan Bab'ın tedrisatından sonra Buhara'ya giden Ahmed Yesevî, burada dönemin önde gelen din âlimlerinden Yusuf Hamedânî'ye intisab etmiştir. Kısa bir zamanda Hamedânî'nin üçüncü halifesi konumuna yükselen Ahmed Yesevî, daha sonra memleketi Yesi'ye dönerek burada irşada başlamıştır.

Yesi ve civarında binlerce talebe yetiştiren Hoca Ahmed Yesevî'nin, bölgenin İslamlaşmasında önemli bir yeri vardır. Onun tarafından Türk dilinde söylenen Hikmetler dilden dile bütün Türk coğrafyalarına ve hatta kıtalar ötesine yayılmıştır [2, s. 73–75]. Doğum ve vefat tarihleriyle ilgili değişik görüşler olmakla birlikte, Hoca Ahmed Yesevî'nin 1166 ya da 1167 tarihinde vefat ettiği üzerine yaygın bir kanaat bulunmaktadır [3, s. 15].

Divan-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî tarafından söylenen manzumelerin bir mecmuası hüviyetindedir. Hikmetlerin birinde Hoca Ahmed Yesevî'nin “4400 Hikmet söylediği” ifade edilmiş olsa da şimdiye kadar bulunan ve istinsah tarihi 16. yüzyıldan öncesine götürülemeyen yazma eserlerde ve bunlardan müteşekkil basma mecmualardaki bulunan hikmet sayısı 250'yi bulmamaktadır. Farklı nüshalardaki bu hikmetler, değişik zamanlarda çoğu Yesevî şeyhleri olduğu sanılan farklı kişiler tarafından kaleme alındığından hem dil hem de üslup olarak birbirinden farklılık arz etmektedir [1, s. 33]. Köprülü'ye göre Divan-ı Hikmet, bazı yönleriyle Türk edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Bunlardan ilki, dil ve edebiyat açısından Kutadgu Bilig'den sonra Türk edebiyatının en eski eseri olması; ikincisi ise Türk tasavvuf edebiyatının bilinen ilk ve en önemli kaynağı olmasıdır [2, s. 120].

Divan-ı Hikmet dışında Ahmed Yesevî'ye nispet edilen Fakrname ile Risâle der-Âdâb-ı Tarîkat ile Risâle der-Makâmât-ı Erba'în adlı iki Farsça eser bulunmaktadır. Türkiye'de ilk defa Kemal Eraslan tarafından yayımlan, Divan-ı Hikmet'in Taşkent ve Kazan baskılarında yer alan Fakrname, “müstakil ve bir risaleden çok mensur bir mukaddime” niteliğindedir [4, s. 15].

Türk-İslam medeniyeti ve Türk tasavvufu açısından önemli bir kaynak olarak kabul edilen Divan-ı Hikmet, edebi yönünün yanında tarihi ve kıtalar ötesine uzanan tesiri açısından da önemlidir. F. Köprülü, “...Onun kuvvet ve azameti karşısında saygıyla eğilmek gerekir...” ifadesiyle Hikmetlerin dini ve milli açıdan tesir ettiği coğrafyalardaki edebî ve tasavvufî akıma özel vurgu yapmıştır. Zira Türk dilinde söylenen Hikmetler, elden ele dolaşan bir rehber olmuş ve ulaştığı coğrafyalarda dini ve fikri alanlarda bölge dışı fikri akımlara ve aşırılıklara müsaade etmemiştir [2, s. 167–169].

Hoca Ahmed Yesevî’den sonra da Hikmet geleneği geliştirilerek devam ettirilmiştir. Yesevî tesirinin, Anadolu, Rumeli ve Azerbaycan’da yaşayan Batı Türkleri arasında da görüldüğü açıktır. Bu tesirin en önemli temsilcilerinden birisi şüphesiz Yunus Emre’dir. Hoca Ahmed Yesevî’den sonra tasavvuf açısından Türkler arasında en önde gelen isim Yunus Emre’dir. Mesnevi, gazel ve muammalardan oluşan Yunus Emre Divan’ı, aruz vezninde mesnevilerden oluşmakla birlikte ekseriyetle hece ölçüsünde saf Anadolu Türkçesi ile yazılmıştır.

Divan-ı Hikmet’in El Yazma ve Basma Nüshaları

Bugüne kadar Divan-ı Hikmet’in çok sayıda yazma nüshasına ve basımına rastlanılmıştır. Büyük çoğunluğu Rusya ve Orta Asya’nın farklı ülkelerindeki kütüphanelerde muhafaza edilen bu yazma ve basma nüshalardaki hikmetlerin sayısı, dili ve edebi özellikleri farklılık arz etmektedir.

Divan-ı Hikmet’in, istinsah tarihi 16. ve 18. yüzyıllara ait, İstanbul, Konya, Taşkent, Türkistan, Kökşetav, Almatı, St. Petersburg, Kahire, Paris, Berlin, Cambridge ve Tahran gibi dünya kütüphanelerinde onlarca el yazma nüshasının bulunduğu bilinmektedir [5, s. 129]. Nadirhan Hasan, Rus bilim adamı L. V. Dmitrieva’yı (1980) kaynak göstererek bugüne kadar Divan-ı Hikmet’in 24 el yazma nüshasının tavsif edildiğini belirtmektedir [6, s. 154]. Utebekov ve Akar ise Hoca Ahmed Yesevî’ye isnat edilen el yazması Hikmetler mecmualarının yaklaşık 400 civarında olduğunu belirtmektedirler [7, s. 327–354].

Mehmet Mahur Tulum tarafından duyurulan ve 2019 yılında “Divan-ı Hikmet Hikmetler Mecmuası-Mısır Nüshası 1650” adıyla kitap olarak basılan Mısır (Kahire) Nüshası’nın, istinsah tarihi ile müstensihî belli, eksiksiz, tutarlı ve şimdiye kadar bilinen en eski tarihli (H.1061/M.1650) nüsha olduğu iddia edilmektedir. Toplamda 49 Hikmet bulunan Mısır nüshasında şimdiye kadarki hiçbir Divan-ı Hikmet nüshasında bulunmayan 13 Hikmet bulunmaktadır. Söz konusu nüshanın, Türkistan’da istinsah

edildikten sonra bir şekilde Mekke üzerinden Mısır'a götürüldüğü belirtilmektedir [8, s. 3].

2016 yılında Kazakistan'ın Kökşetav şehrine gerçekleştirilen bir konferansta, Divan-ı Hikmet'in yeni bir yazma nüshasının bulunduğu duyurulmuştur. 16. veya 17. asra ait olabileceği tahmin edilen söz konusu nüsha, Hoca Ahmed Yesevî'nin soyundan olduğu iddia edilen Sargaldak Koja adlı Kökşetav'lı birisi tarafından Kökşetav müzesine teslim edilmiştir. Renkli kalın buhar kâğıda yazılı nüshanın müstensihisi ve istinsah tarihi belli olmayan ve 59 Hikmet'ten müteşekkil mecmuada, üç Hikmet, tam olarak okunamamıştır [9, s. 208]. İymangazı Nurahmetulı tarafından Kazak Türkçesine aktarılan Kökşetav nüshasının dili ve edebi özellikleri üzerinde çalışmalar devam etmektedir.

Diğer bir nüsha olan Türkistan Nüshası ise Hoca Ahmed Yesevî'nin 39-40'ıncı kuşaktan torunu olduğu iddia edilen ve Sayram'da yaşayan Atahan Azlaroglı tarafından muhafaza edilen bir nüshadır [10]. Şu ana kadarki Divan-ı Hikmet mecmularında bulunmayan 55 Hikmetten müteşekkil mecmuanın, tarihi ve müstensihisi belli değildir. Mirahmad Mirhaldaroglı tarafından Kiril harfleri ile Kazak Türkçesine çevrilen söz konusu nüsha, Metin Akar tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Divan-ı Hikmet'in Türkiye'de bilinen 9 el yazma nüshası bulunmaktadır.

Hoca Ahmed Yesevî ve Divan-ı Hikmet Hakkında Türkiye'de Yapılan Çalışmalar

Türkiye'de yapılan çalışmaların ilk kaynağının tartışmasız bir şekilde Fuad Köprülü olduğunu söyleyebiliriz. İlk baskısı 1919 yılında yapılan, ekleriyle birlikte 400 sayfanın üzerinde bir hacme sahip olan "Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar" adlı eser 10 bölümden oluşmaktadır. Kitabın ilk bölümünde Ahmed Yesevî'ye kadar olan Türk edebiyatı; ikinci bölümde, Ahmed Yesevî'nin menkıbevi hayatı; üçüncü bölümde, Ahmed Yesevî'nin tarihi hayatı; dördüncü bölümde, Ahmed Yesevî'nin halifeleri ve tarikati; beşinci bölümde, Hoca Ahmed Yesevî'nin eserleri; altıncı bölümde, Ahmed Yesevî, tesirleri ve takipçileri; yedinci bölümde, Yunus Emre'ye kadar Anadolu'da Türk edebiyatı; sekizinci bölümde Yunus Emre'nin hayatı; dokuzuncu bölümde, Yunus Emre'nin eseri ve onuncu bölümde ise Yunus Emre tesirleri ve takipçileri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Dil ve edebiyat açısından Divan-ı Hikmet'i, Kutadgu Bilig'den sonra en eski nadide bir eser olarak tanımlayan Köprülü [2, s. 101–102], kitabının içeriğinden de görüleceği üzere Divan-ı Hikmet'i Türkistan'dan Anadolu'ya uzanan yazılı Türk tasavvuf edebiyatının ilk ve temel varlığı olarak değerlendirmektedir

Köprülü'den sonra Kemal Eraslan'la 1970'lerde başlayan ve günümüze uzanan süreçte başta Hikmetler olmak üzere Hoca Ahmed Yesevî'ye isnat edilen eserler hakkında takdim, neşir, derleme ve çeviriler dâhil olmak üzere 100 civarında kitap, 4 doktora tezi, 22 yüksek lisans tezi ile yüzlerce makale ve bildiri yayımlanmıştır¹ [11, s. 288]. Bu çalışmaların büyük bir kısmı Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatı (tarihi ve menkıbevi), Hikmetleri, düşünceleri ve tesirleri üzerinedir. Öte yandan onun en önemli eseri olarak kabul edilen Divan-ı Hikmet'in mevcut yazma ve basma nüshaları üzerine tanıtıcı ve karşılaştırmalı çalışmalarına oldukça az olduğu söylenebilir. Bu çalışmalardan dil incelemesi ve edebi alanda öne çıkanlara 1990 öncesi, 1990'lardan UNESCO tarafından Hoca Ahmed Yesevî Yılı ilan edilen 2016 yılına kadar olan çalışmalar ve 2016 sonrasına aşağıda yer verilecektir.

Türkiye'de Köprülü'den sonra Kemal Eraslan tarafından telif edilen Fakrname (1977) ve Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler (1983) dil ve edebi açıdan Hoca Ahmed Yesevî ile ilgili yapılan temel çalışmaların başında gelmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya'ya özellikle de Kazakistan'ın Türkistan şehrine yapılan ziyaretlerin de etkisi ile 1990 sonrası dönemde Hoca Ahmed Yesevî'nin eserleri ve Yesevîlik üzerine yapılan araştırmalarda önemli bir artış gözlemlenmiştir. Bunda hiç şüphesiz Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nin ve burada görevlendirilen Türk akademisyenlerin büyük katkısı bulunmaktadır. Bu çerçevede, Üniversite'nin açıldığı ilk yıllarda görevlendirme ile burada bulunan Hayati Bice tarafından kaleme alınan *Ahmed Yesevî Türbesi* (1993)² adlı çalışma ile Üniversite'nin ilk mütevelli heyet başkanı olan Namık Kemal Zeybek'e ait *Yesevî Yolu ve Hikmetler* (2003) örnek olarak verilebilir. Her iki araştırmacının da ilerleyen yıllarda Hoca Ahmed Yesevî ve Hikmetler üzerine başka çalışmaları da olmuştur.³ Yine bu dönemde Cihan Okuyucu ve Mücahit Kaçar tarafından Hazini'nin Cevahirü'l-Ebrar min Emvac-ı Bihar (1995) adlı eseri Türkiye Türkçesinde hazırlanmıştır⁴.

¹ Birgül Bozkurt tarafından 2016 yılı itibari ile "8 yüksek lisans, 1 doktora, 82 telif eser (takdim, neşir, derleme ve çevirilerle birlikte), 215 makale ve 326 bildiri" olarak verilen sayısal veriler YÖK Tez Merkezi'nden alınan güncel veriler ile dergipark ve Google arama motoru üzerinden yapılan tarama sonuçlarına göre veriler güncellenmiştir.

² "Ahmed Yesevî Türbesi"[Kültür Bakanlığı yayını, 2.Baskı Türk Exim-Bank,1993].

³ Hayati Bice tarafından derlenen Hikmetler değişik tarihlerde Türkiye Diyanet Vakfı ve Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanlığı tarafından basılmıştır. Namık Kemal Zeybek ise belirtilen ilk çalışmasına ilave 2010 yılında Hoca Ahmed Yesevî ve Hikmetler: Allah'a Aşk ile Ulaş adlı başka bir kitap daha yazmıştır.

⁴ 2014 yılında ise Hazini'nin diğer eserleri ile genişletilen eserin ikinci baskısı yapılmıştır.

1990-2016 arası dönemde Yusuf Ekinci (*Hoca Ahmed Yesevî-1995*)¹, Metin Karaörs (*Divan-ı Hikmet'in İstanbul Baskısının Muhtevası-1997*)², Hayati Develi (*Ahmed Yesevî-1999*)³, Cemal Kurnaz (*Yesevîlik Bilgisi-2000*)⁴, Dosay Kenjetay (*Hoca Ahmed Yesevî'nin Düşünce Sistemi-2003*)⁵, Abdurrahman Güzel (*Ahmed Yesevî'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme-2008*)⁶, Mustafa Sever (*Hâkim Süleyman Ata: Hikmetler ve Kıssalar-2011*)⁷, Mustafa Akgün (*Pir-i Türkistan-2012*)⁸, Cihan Okuyucu ve ve Mücahit Kaçar (*Cevahirü'l-Ebrar Min Emvac-ı Bihar (İyilerin Dalgalı Denizlerden Çıkardığı İnciler) Yesevîlik Adabı ve Menakıbnamesi, Hazini-2014*)⁹, Necdet Tosun (*Ahmed Yesevî-2015*)¹⁰ tarafından çok sayıda eser yayımlanmıştır. Bu dönemde, Ahmed Bican Ercilasun (*Ahmed Yesevî'nin Şiirlerinde Ahenk Unsurları-1993*)¹¹, Kemal Eraslan (*Ahmed-i Yesevî-1995*)¹², Ramazan Ayvalı (*Pakistan'da Neşredilen Bir Esere Göre Ahmed Yesevî-1997*)¹³, Necdet Tosun (*Yesevîliğin İlk Dönemine Ait Bir Risale: Mir'atü'l Kulüb-1997*)¹⁴, Ahmed Doğan (*Ahmed-i Yesevî'nin Hayatı ve Divan-ı Hikmet'teki Şiirlerde Şekil ve Üslup-1997*)¹⁵, Mehmet Mahur Tulum

¹ Ekinci, Yusuf, Hoca Ahmed Yesevî, Ankara: Ocak Yayınları, 1995.

² Metin Karaörs (Divan-ı Hikmet'in İstanbul Baskısının Muhtevası-1997).

³ Develi, Hayati, Ahmed Yesevî, İstanbul: Şule Yayınları, 1999.

⁴ Kurnaz, Cemal, Tatçı, Mustafa (Der.), Yesevîlik Bilgisi, Ankara Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2000.

⁵ Kenjetay, Dosay, Hoca Ahmed Yesevî'nin Düşünce Sistemi, Ankara: Hoca Ahmed Yesevî Ocağı, 2003.

⁶ Güzel, Abdurrahman, Ahmed Yesevî'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme, Ankara: Öncü Kitap, 2008.

⁷ Sever, Mustafa, Hakim Süleyman Ata (Ahmed Yesevî'nin III. Halifesi): Hikmetler ve Kıssalar, Ankara Kurgan Edebiyat, 2011.

⁸ Akgün, Mustafa, Ahmed Yesevî: Pir-i Türkistan, Ankara Akgün Grup Yayıncılık, 2012.

⁹ Okuyucu, Cihan & Kaçar, Mücahit (2014), "Giriş", Cevahirü'l-Ebrar min Emvacı'l-Bihar, Bihar,

(Hazinî), Haz. Cihan Okuyucu & Mücahit Kaçar, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.

¹⁰ Tosun, Necdet (Ed.), Ahmed Yesevî, Ankara: Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2015.

¹¹ Ercilasun, A.B., "Ahmed Yesevî'nin Şiirlerinde Ahenk Unsurları", Türk Kültürü Araştırmaları, Ankara 1993, s. 105-109.

¹² Eraslan, Kemal, "Ahmed-i Yesevî", Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Hoca Ahmed Yesevî Özel Sayısı, c. 7, sy.21, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara Kasım 1995, s.799-819.

¹³ Ayvalı, Ramazan, "Pakistan'da Neşredilen Bir Esere Göre Ahmed Yesevî", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 1997, sy.3, s. 5-1.

¹⁴ Tosun, Necdet, "Yesevîliğin İlk Dönemine Âid Bir Risâle: Mir'atü'l-Kulüb", İLAM Araştırma Dergisi, 1997, cilt: II, sy.2, s. 41-86.

¹⁵ Doğan, Ahmed, "Ahmed-i Yesevî'nin Hayatı ve Divan-ı Hikmet'teki Şiirlerde Şekil ve Üslup", Yeni Türkiye, c.3, sy.15, yıl 1997, s. 528-548.

(Yeni Bir “Hikmetler Mecmuası” Münasebetiyle Yesevî Çalışmaları Üzerine Kısa Bir Değerlendirme ve İbrahim Kıssası-2003)¹ Varis Çakan (*Hoca Ahmed Yesevî ve Divan-ı Hikmet*-2005)², Nadirhan Hasan (*Divan-ı Hikmet’in İstanbul’daki Bir Nüshası Hakkında*-2009)³, Erdoğan Aslıyüce (*Hoca Ahmed Yesevî’de Yanlış Bilinenler*-2012)⁴, Hasan Nadirhan (*Batı’da Yesevîlik Çalışmaları*-2012)⁵, Emek Üşenmez (*Türkmenistan Milli El Yazma Eserler Enstitüsü Kütüphanesi ve Kütüphanede Saklanan Hoca Ahmed-i Yesevî -Kul Süleyman Bakırganî (Hakim Ata) Yazmaları Hakkında*-2014)⁶ makaleler ve Necmi Atik (*Yesevîlik ve Cevahiru’l-Ebrar min Emvaci Emvaci Bihar*-1997)⁷ öne çıkmaktadır [11, s. 290–295].

UNESCO tarafından 2016’nın, Hoca Ahmed Yesevî Yılı ilan edilmesinin etkisiyle, bu dönemde Türkiye ve Kazakistan’da çok sayıda bilimsel ve kültürel etkinlik gerçekleştirilmiş ve çok sayıda yayın yapılmıştır. Bu çerçevede Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi de *Divan-ı Hikmet’ten Seçmeler*⁸ adlı eserin İngilizce, Farsça, Rusça, Romence, Kazak Türkçesi, Tatar Türkçesi, Kırgız Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde baskılarını yapmıştır. Ahmet Yesevi Üniversitesi, Kemal Eraslan tarafından kaleme alınan *Fakr-name’yi*, Çağatay Türkçesi redaksiyonu Funda Toprak tarafından ve editörlüğü Mustafa Tatçı tarafından yapılan 252 Hikmet’ten oluşan *Divan-ı Hikmet*⁹ eserini, Mustafa Sever tarafından hazırlanan *Hâkim Süleyman Ata ve Bakırgan Kitabı’nı*, Mustafa Eren vd. (Ed.) tarafından

¹ Tulum, Mehmet Mahur, “Yeni Bir “Hikmetler Mecmuası” Münasebetiyle Yesevî Çalışmaları Üzerine Kısa Bir Değerlendirme ve İbrahim Kıssası”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c.30 (2003), s.499-516.

² Çakan, Varis, “Hoca Ahmed Yesevî ve Divan-ı Hikmet”, Milli Folklor, 2005, yıl 17, sy. 68, s.201-207.

³ Hasan, Nadirhan, “‘Divan-ı Hikmet’in İstanbul’daki Bir Nüshası Hakkında”, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yıl 2, sy. 2, Haziran 2009, s.79-82.

⁴ Aslıyüce, Erdoğan, “Hoca Ahmed Yesevî’de Yanlış Bilinenler”, Yesevî, sy.229, yıl 19, Kasım 2012, ss. 07-09.

⁵ Hasan, Nadirhan, “Batı’da Yesevîlik Çalışmaları”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2012, sy.61, s. 151-168.

⁶ Üşenmez, Emek, “Türkmenistan Milli El Yazma Eserler Enstitüsü Kütüphanesi ve Kütüphanede Saklanan Hoca Ahmed-i Yesevî -Kul Süleyman Bakırganî (Hakim Ata) Yazmaları Hakkında (Türkmenistan Milli Golyazmalar Enstitüsü)”, Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları, 2014, cilt: IX, sy.3 (2), s. 1551-1579.

⁷ Atik, Necmi, Yesevîlik ve Cevahiru’l-Ebrar min Emvaci Bihar, AÜSBE, Yayınlanmamış Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997.

⁸Hoca Ahmey Yesevî Üniversitesi Yayınları,
https://www.ayu.edu.tr/yayin_detay/349/divan-i-hikmet-ten-secmeler-farsca- (Erişim: 21.05.2020).

⁹ Yesevî, Hoca Ahmed, Divan-ı Hikmet, ed.Mustafa Tatçı, Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi, Ankara 2016.

hazırlanan *Hoca Ahmed Yesevî Mirası'nı*, Necdet Tosun (Ed.) tarafından hazırlanan *Hoca Ahmed Yesevî Seçme Makaleler, Oyun ve Hikâye* kitapları ile Hoca Ahmed Yesevî'nin bütün eserlerinin yer aldığı Zülfikar Güngör'ün editörlüğünü ve Çağatay Türkçesi redaksiyonunu Funda Toprak'ın yaptığı *Hoca Ahmed Yesevî Külliyyatı'nı* ve son olarak Alper Ay tarafından yazılan *Divan-ı Hikmet'te Manevi İktibaslar* adlı kitap çalışmasını¹ yayın olarak basmıştır.

Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı yayınları dışında yakın zamanda yapılan önemli kitap çalışmalarından birisi de Mehmet Mahur Tulum tarafından 2019 yılında tamamlanarak basımı yapılan *Divan-ı Hikmet Hikmetler Mecmuası-Mısır Nüshası 1650*'dir. Bu nüshada bulunan 49 Hikmet'in mevcutta bulunan hiçbir Divan-ı Hikmet mecmuasında bulunmuyor olması yönündeki iddiası, bu çalışmayı önemli kılmaktadır [8, s. 3]. Hayati Bice tarafından 2018 yılında Türkiye Diyanet Vakfı'na yayımlanan *Hoca Ahmed Yesevî, Divan-ı Hikmet* adlı çalışma, yazarın 1993 tarihli 144 Hikmet'ten oluşan ilk baskısının geliştirilerek ve güncellenerek 256 Hikmet olarak yayımlanmış halidir. Kitap çalışmalarının yanında 2016'dan günümüze dört yüksek lisans tez çalışması ve dört doktora çalışması hazırlanmıştır.² Doktora tezlerinden Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı ABD'da Senbek Utebekov tarafından hazırlanan *Divan-ı Hikmet'in Dil İncelemesi*³ adlı çalışmanın (Kökşetav Nüshası) ilgili alandaki çalışmalar arasında gösterilebilir. Bu dönemde öne çıkan makalelerden İbrahim Kalın (*Hoca Ahmed Yesevî, Hüküm ve Hikmet-2017*)⁴, Ercan Petek ve Serdar Dağıstan (*Divan-ı Hikmet'in Yeni Bir Nüshası "Kökşetav Nüshası"-2017*)⁵, Funda Toprak (*İnsan-ı Kâmil'e Bakışlarıyla Yusuf Has Hacip ve Hoca Ahmed Yesevî-2017*)⁶ gösterilebilir.

¹ http://www.ayu.edu.tr/ayu_yayinlar (Erişim: 20.05.2020)

² Yök Tez Merkezi, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (Erişim: 14.04.2021)

³ Söz konusu doktora çalışması, Mayıs 2020'de savunulmuş olup, yakın zamanda YÖK Tez Tez

Merkezi tarafından erişime açılması beklenmektedir.

⁴ İbrahim Kalın, Hoca Ahmed Yesevî, Hüküm ve Hikmet, Bilig, Kış, 2017, sayı:80, s.1-15.

⁵ Ercan Petek ve Serdar Dağıstan, Divan-ı Hikmet'in Yeni Bir Nüshası "Kökşetav Nüshası", Türk Dünyası, 43, Bahar, 2017.s.207-233.

⁶ Funda Toprak, İnsan-ı Kâmil'e Bakışlarıyla Yusuf Has Hacip ve Hoca Ahmed Yesevî Bilig- Kış/2017/Sayı 80 s-95-122.

Hoca Ahmed Yesevî ve Divan-ı Hikmet Hakkında Kazakistan'da Yapılan Çalışmalar

2016 yılında bilim dünyasına tanıtılan Kökşetav nüshası ile birlikte Kazakistan'da Divan-ı Hikmet'in bilinen dört nüshasının olduğu bildirilmektedir. Aşağıda ifade edileceği üzere bu nüshalar ve yurtdışındaki diğer nüshalar üzerine Türk ve Kazak araştırmacılar tarafından çok sayıda araştırma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir¹. Devam eden çalışmalardan birisi de M. Avezov Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nden Doç. Dr. Toreli Kıdır tarafından Kazak Türkçesine aktarılan Hikmetlerin Tacikistan nüshasıdır.²

Türkiye'dekine benzer bir şekilde Kazakistan'da da Ahmed Yesevî ve Hikmetler hakkında yapılan çalışmalarda 1990 sonrasında bariz bir artış görülmektedir. Burada belirtilmesi gerekir ki, Sovyetler Birliği döneminde Yesevi ve Yesevilik hakkında yapılan çalışma yok denecek kadar azdır. Kazak edebi sahasında Hoca Ahmed Yesevî'den ilk bahsedenlerden birisi, Alaş Hareketi üyesi Mirjakıp Dulatulu'dur (1885-1935). Dulatulu dışında Kudaybergen Cubanov'un da (1899-1938) Hoca Ahmed Yesevî hakkında araştırmaları olmuştur [12, s. 23].

Sovyet sonrası dönemde ise M. Carmuhammedulı, M. Mirzahmedulı, R. Sızdıkova, Z. Candarbek ve D. Kencetay'ın çalışmalarının ön plana çıktığını görebiliriz. Ulaşılabilen kaynaklar açısından baktığımızda bugüne kadar Kazakistan'da mükerrer baskılar hariç olmak üzere Hoca Ahmed Yesevî ve Hikmetler hakkında 50'nin üstünde kitap, 4 doktora tezi, 15 yüksek lisans tezi ile onlarca makalenin yazıldığı bilinmektedir. Bu çalışmalara Türk vatandaşları tarafından Kazakistan'da yapılan çalışmalar dâhil edilmişken, Kazakistan vatandaşı olup çalışmaları Türkiye'de yayımlananlar dâhil edilmemiştir. Bu çalışmalardan bir kısmını şu şekilde verebiliriz: M. Carmuhamedulı, S. Dauitulı, M. Şafığı, *Hoca Ahmed Yesevi, Divan-ı Hikmet* (1993), Rasulmuhammed Kaja ve Amirbayulı Abdışükirov, *Divan-ı Hikmet* (Almatı, 1993), A.Baymuratova, *Hoca Ahmed Yesevî Bibliyografyası* (Almatı, 1994/1996/2000)³, Mekemtaş

¹ Kabadayı ve Shadkam tarafından yapılan araştırmada Kazakistan Milli Kütüphanesi'nde Divan-ı Hikmet'in 5 nüshası bulunmaktadır. Bu nüshaların kayıt numaraları şu şekildedir; 196, 318, 626, 177, 334. Bkz. Osman Kabadayı ve Zubaida Shadkam, Kazakistan (Almatı) Milli Kütüphanesi'ndeki Arap Harfli Türkçe Nadir Eserler Kataloğu, ERI, 2021, Almatı.

² Her iki nüshanın da 16.-17.yüzyıllara ait olduğu tahmin edilmektedir. Toreli Kıdır ile yapılan görüşmeden elde edilmiştir.

³ Қожа Ахмед Яссауи = Қожа Ахмед Яссауи : Библиогр. көрсеткіші / ҚР Ұлттық кітапханасы; Құраст. А. Баймұратова ж. б. – Алматы : Б. о. ж., 1994.

Mirzahmeduli, *Yesevî Çalışmaları: Hoca Ahmed Yesevî Hakkında Makaleler ve Yeni Malumatlar* (Türkistan, 1996)¹, A. Ahmedbek, *Divan-ı Hikmet* (Almatı, 1998)², Durali Yılmaz, *Yesevî Irmakları* (Şimkent, 1998)³, Muhamedrahim Carmuhammeduli, *Hoca Ahmed Yesevî ve Türkistan* (Almatı, 1999)⁴, K. Kari, G. Kambarbekova ve R. İsmailzade, *Divan-ı Hikmet* (Tegeran, 2000)⁵, A.M.İbatov, Z. Jandarbek, A.Ş. Nurmanova, *Hikmetler* (Almatı, 2000), Muhammedrahim Carmuhammeduli ve M. Şafığı *Hoca Ahmed Yesevî Hikmetler Mecmuası* (Almaty, 2002)⁶, K. Adbrahmanova, *Divan-ı Hikmet'teki Sonekler* (Almatı, 2003)⁷, Rabia Sızdıkova, *Yesevî Hikmetlerinin Dili* (Almatı, 2004)⁸, Dosay Kencetay, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Dünya Görüşü* (Türkistan, 2004)⁹, Zikiriya Candarbek, *Kazak Toplumunu ve Yesevî Yolu* (Almatı, 2006)¹⁰, Gülsim Abdrahmanova, *Hoca Ahmed Yesevî 'Divan-i Hikmet'in Dilinin İsim Çekim Eklerinin Özellikleri* (Almatı, 2006)¹¹, S. Bayniyetova, *Hoca Ahmed Yasevi: Tarihi, Kişiliği ve Dönemi* (Almatı, 2007)¹², Aynur Abdiresulkızı, *Hoca Ahmed Yesevî Hikmetleri'nin Sanatsal ve Yapısal Özellikleri* (Astana,

¹ Ясауи тағылымы : Ғыл. мақалалар мен жаңа деректер жинағы / Қожа Ахмет Ясауи атын. Халықаралық қазақ-түркі ун-ті, Қазақстан халықтарының тарихы мен этнофилол. ғыл.-зерт. ин-ты; Жауапты шығарушы М. Мырзахметұлы. – Түркістан : Мұра, 1996.

² Ахметбек А. Қожа Ахмет Иассауи / ["Диуани хикмет" өлеңдер жинағы, өмірбаяндық деректер жайында]. – Алматы: Санат, 1998.

³ Ыылмаз Д. Йассауи өзендері : Танымдық-өмірбаян хикаят / Қазақ түрікшесіне ауд. К. Коч. – Шымкент : "Жібек жолы" ЖШС, 1998.

⁴ Жармұхамедұлы М. Қожа Ахмет Иасауи және Түркістан / ҚР ҒА. ҚР Ғыл. м-трлігі. М. О. Әуезов атын. әдебиет және өнер ин-ты. – Алматы: Ғылым, 1999.

⁵ K. Kari, G. Kambarbekova ve R. İsmailzade, *Divan-ı Hikmet*, El-Huda, Tegeran, 2000.

⁶ Иасауи А. Хикмет Хазірет Сұлтан Қожа Ахмет Иасауи: (Жинақ) / Қаз.тіліне ауд.: М.Жармұхамедұлы, М.Шафиғи. – Алматы: Жалын, 2002.

⁷ Абдрахманова К.Х. Қожа Ахмет Яссауидің "Диуана Хикмет" еңбегіндегі септік жалғаулардың ерекшеліктері. – Алматы: Үш Қиян, 2003.

⁸ Сыздықова Р. Яссауи "хикметтерінің" тілі : Монография. / Рәбиға Сыздықова; ҚР Білім және ғылым м-трлігі, А. Байтұрсынұлы атын. тіл білімі ин-ты. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2004.

⁹ Абдрахманова К.Х. Қожа Ахмет Яссауидің "Диуани Хикмет" еңбегіндегі септік жалғаулардың ерекшеліктері. – Алматы: Үш Қиян, 2003.

¹⁰ Жандарбек З. Йасауи жолы және қазақ қоғамы : ғыл. зерт. / Зікірия Жандарбек; Қ. А. Йасауи атын. х. а. Қаз.-Түрік ун-ті, Түркология ғыл.-зерт. ин-ты, Ә. Марғұлан атын. Археология ғыл.-зерт. ин-ты. – Алматы: Б. о. ж., 2006.

¹¹ Gülsim Abdrahmanova, *Hoca Ahmed Yesevî 'Divan-i Hikmet'in Dilinin İsim Çekim Eklerinin Özellikleri*, Almatı, 2006.

¹² Байниетова С. Қожа Ахмет Иасауи: тарих, тұлға, уақыт: [Балалар мен ересектерге арналған] / Сауле Байниетова. – Алматы: Аруна, 2007.

2007)¹, Aynur Abdiresulkızı, *Hoca Ahmed Yesevî'nin Şairlik Yönü* (Almaty, (Almaty, 2007)², Esenbay Duysenbayev, *Divan-ı Hikmet* (Almaty, 2009)³, K. Toreli ve K. Mustafayeva, *Divan-ı Hikmet: Çeviri, Transkripsiyon, Metin, Sözlük* (Türkistan, 2010), B.S. Korganbekov, *Hoca Ahmed Yesevî-Bibliyografya* (Türkistan, 2012/2014)⁴, Safar Abdulla, *H. A. Yesevî Hikmetleri* (Almaty, 2016)⁵, A. Alibekulı, S. Davitulı, B. Sağındıkulı “Adebi “Adebi Jadigerler” (6. Cilt içinde) Koja Ahmet Yasevi Danalık Kitabı (Almaty, 2008), K. Kari-G. Kambarbekova “Koja Ahmet Yesevi Divan-ı Hikmet (Hikmet Jiynağı) (Astana 2015). Bu çalışmalar dışında, yukarıda ifade ettiğimiz üzere araştırma safhası devam eden çeşitli çalışmaların olduğu bilinmektedir.

SONUÇ

Hoca Ahmed Yesevî ve eserleri, Türk dünyası için, etkileri günümüze uzanan eşsiz bir kaynak olma özelliğini korumaktadır. Bu sebeple dil, edebiyat, felsefe tasavvufi yönleriyle daha fazla araştırmayı hak etmektedir. 19. yüzyıldan günümüze kadar değişik ülkelerde yapılan çok sayıda çalışma dikkate alındığında hala önemli eksiklikler olduğunu söyleyebiliriz. Örnek vermek gerekirse, bugün itibari ile yerel ve bölgesel çalışmalar dışında hala dünya genelinde Hoca Ahmed Yesevî ve eserleri üzerine yayımlanan eserlerin tam bir bibliyografyası yapılmamıştır. Benzer şekilde mevcut el yazmalarının tümünü kapsayan bir katalog çalışması da bulunmamaktadır. Diğer bir eksiklik ise farklı el yazma ve basma nüshalar üzerinden dil ve üslup farklılıkları dikkate alınarak şimdiye kadar “sağlam bir Hikmetler mecmuasının” yapılmamış olmasıdır.

Belirtilen eksikliklere rağmen gerek kitap gerekse tez ve makale olmak üzere her yıl Hoca Ahmed Yesevî ve Hikmetler üzerine onlarca eserin yayımlandığını belirtmek gerekir. Her iki ülkedeki çalışmaların 1990 sonrası dönemde artış gösterdiği; neşir, derleme çeviri dâhil telif eserlerin sayısının -tekrar baskılar hariç-100'ün üzerinde olduğu; lisansüstü tez çalışmalarının 50'ye yaklaştığı; makale ve sempozyumlardaki (1993, 2016 ve 2018 yıllarında düzenlenen) bildiri sayısının ise yüzlerle ifade edilir olduğu görülmektedir. Büyük çoğunluğu UNESCO'nun Hoca Ahmed

¹ Abdirasılıkızı Aynur, Hoca Ahmed Yesevî hikmetlerin sanatsal ve yapısal özellikleri (Koja Koja Ahmed Yasau hikmetlerinin körkemdik jane kurılımdık erekşelikleri), Astana, 2007.

² Әбдірәсілқызы А. Қожа Ахмет Йасауидің ақындық әлемі. – Алматы : КИЕ, 2007.

³ Düysenbayev, E., Ahmed Yassauı, ‘Diuanı Hikmet’. Almaty, 2009.

⁴ Қорғанбеков Б. С. Қожа Ахмет Ясауидің "Диуани хикметі" және қазақ фольклоры: Монография / Б. С. Қорғанбеков. – 2-бас., толықт. – Нұр-Сұлтан : Сарыарқа, 2012.

⁵ Ясави Х. А. Хикметы / отв. ред. Сафар Абдулло; пер. на рус. Н. Ж. Сагандыкова. – Алматы: Библиотека Олжаса, 2016.

Yesevî yılı ilan ettiği 2016 yılından sonraya rastlayan bu çalışmalar, ağırlıklı olarak Hoca Ahmed Yesevî'nin hayatı, düşüncesi ve tesirleri üzerinedir. Dil incelemesi ve edebi alanda yapılan çalışmalar ise oldukça sınırlıdır. Son zamanlarda, özellikle yeni bulunan ve Hoca Ahmed Yesevî'ye isnat edilen (biri Kökşetav diğeri ise Mısır nüshası) Divan-ı Hikmet nüshaları üzerine dil incelemesi çalışmaları yapılmıştır.

Son söz olarak, Hoca Ahmed Yesevî üzerine en fazla araştırmanın yapıldığı ve çok sayıda telif eserin yayımlandığı Türkiye ve Kazakistan'daki Milli Kütüphaneler ve enstitüler dâhil olmak üzere ilgili bütün kurumların el yazma arşivlerini karşılıklı olarak araştırmacıların serbest kullanımına açmaları ve ortak çalışmaların artırılmasının bu alandaki boşluğa değerli katkılar yapacağını belirtmek gerekir.

Kaynaklar

1. Eraslan, K. *Ahmed-i Yesevi, Divan-ı Hikmet Seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı. 1993.
2. Köprülü, F. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 1976.
3. Tosun, N., & Eraslan, K. *Hoca Ahmed Yesevi Külliyyatı*. Ankara: Hoca Ahmed Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı. 2019.
4. Tatçı, M. *Divan-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevi*. (M. Tatçı, Dü.) Ankara: Hoca Ahmed Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı. 2016.
5. Sala, R. Ahmed Yasawı: Life, Words and Significance in the Kazakh Culture. *Хабаршы. Тарих сериясы*, 2018. S. 115–138.
6. Hasan, N. Yeseviliğe Daire Bazı Kaynak Eserler Hakkında. *Turkish Studies*, 2009. s. 619–633.
7. Akar, A., & Utebekov, S. Divan-ı Hikmet'in Ses Uyumu Üzerine (Kökşetav Nüshası). *Karadeniz Araştırmaları*, 2020. s. 217–233.
8. Tulum, M. M. *Divan-ı Hikmet Hikmetler Mecmuası-Mısır Nüshası 1650*. İstanbul: Ketebe. 2019.
9. Petek, E., & Dağistan, S. Dîvân-ı Hikmet'in Yeni Bir Nüshası "Kökşetav Nüshası". *Türk dünyası, Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2017. s. 207–233.
10. Mirahmad Mirhaldaraglı (Der), M. A. *Hoca Ahmed Yesevi'nin Yeni Bulunan Hikmetleri*. İstanbul: Hoca Ahmed Yesevi Vakfı. 2001.
11. Bozkurt, B. Ahmed Yesevi Bibliyografyası: Türkiye'de Yesevi ile İlgili Çalışmalara Dair Değerlendirme. *Turkish Studies*, 11(17), 2016. s. 283–334.
12. Sızdıkoğlu, R. *Yesevi 'Hikmetlerinin' dili*. Almatı: Sözdik-Slovar. 2004.

Андатпа

Қожа Ахмет Ясауи – ислам дініндегі түркілер үшін ерекше орын алатын тұлғалардың бірі. Сондықтан да оның хикметтері, хикметтерінің тілі және оның хикметтерінің қазіргі тіліміз бен мәдениетімізге әсері жайында көптеген зерттеулер жасалып та келе жатыр. Қожа Ахмет Ясауидің ең негізгі еңбегі – түрік тіліндегі өлеңдер жинағы «Диуани хикмет». «Диуани хикметтен» басқа да Ясауиге тиесілі бірнеше еңбек бар. Қожа Ахмет Ясауиге байланысты жасалған зерттеулердің бастауын ХІІ ғасырға дейін алып баруға болады. Дегенмен бұл зерттеудің ХV ғасырдан соң, әсіресе Қазан, Ташкент, Стамбұл қалаларында «Диуани хикметтің» тасбаспалары шыға бастаған ХІХ ғасырдың ортасынан кейін қарқын ала бастағанын көруге болады.

Бұл мақалада Қожа Ахмет Ясауидің өмірі, шығармалары және әсері туралы қысқаша кіріспе жасалып, Қожа Ахмет Ясауи және оның шығармаларына байланысты Түркия мен Қазақстанда жасалған зерттеу жұмыстарына шолу жасалады.

Кілт сөздер: Ахмет Ясауи, Диуани хикмет, хикметтер, Қазақстан, тасаввуф, Түркия.

(Ш. Бейлұр. Қожа Ахмет Ясауи және «Диуани хикметке» байланысты Түркия мен Қазақстанда жасалған зерттеулер)

Аннотация

Ходжа Ахмет Ясави является важной фигурой в тюрко-исламском обществе. Из-за такой важности написанное им произведение Диван-и Хикмет также является центром исследований во всех сферах науки. Было проведено большое количество исследований языка и влияния Хикметов на сегодняшний день. Исследование Хикметов является актуальной темой среди ученых, и по сей день. Самым важным произведением Ахмеда Ясави является Диван-и Хикмет, сборник его религиозных стихотворений на тюркском языке. Помимо Диван-и Хикмета, существуют также различные работы, приписываемые Ахмеду Ясави. Хотя первые исследования об Ахмеду Ясави можно проследить до 12 века, эти исследования по сути увеличились с конца 15 века и особенно после второй половины 19 века, когда в Казани, Ташкенте и Стамбуле было опубликовано несколько экземпляров Диван-и Хикмета. В данной статье после краткого знакомства с жизнью, творчеством и влиянием Ходжи Ахмеда Ясави будет дана оценка исследований, проведенным в Турции и Казахстане с помощью метода обзора литературы.

Ключевые слова: Ахмет Ясави, Диван-и Хикмет, хикметы, Казахстан, суфизм, Турция.

(Ш. Бейлұр. Оценка исследований о Ходже Ахмеду Ясави и Диван-и Хикмете, проведенные в Турции и Казахстане)